

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук

Синього Валентина Сергійовича

на дисертацію Мєренкова Гната Анатолійовича

«Соціальна і громадянська активність пізньопротестантських церков у

незалежній Україні як наслідок переосмислення своєї євангельської

місії», подану на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 –

богослов'я

Протягом періоду незалежності України пізньопротестантські церкви продовжують переосмислювати своєю роль в суспільстві, крокуючи у напрямку до холістичного розуміння місії. Так, у 2000-х роках українські протестанти вже переконалися в іншій реакції суспільства на їхню проповідь, ніж це було на початку 90-х. Підходи західних місіонерів, запозичені вітчизняними проповідниками, вже не гарантували успіх реалізації місії громад в українському контексті. Ряд соціально-економічних проблем, які не вирішувалися державним регулюванням, змусив церкви активізувати ті напрями соціального служіння, які набагато більше відповідали потребам людей, ніж вербальна проповідь. Наступним переламним моментом періоду незалежності стали події 2013-2014 років. Вони поставили перед українськими вірянами необхідність зміни парадигми церковно-державних відносин на тривимірні відносини церкви, суспільства й держави. Небезпека втрати української державності, а з нею і релігійної свободи на окремих територіях зумовила прояви чіткої громадянської позиції багатьма представниками українського протестантизму. Місія церкви отримала не просто соціальний, але соціально-громадянський вимір. Згодом 2017 рік завдяки сприятливій на той момент для протестантів політичній ситуації подарував їм раніше нечуваний привід голосно заявити про себе суспільству як про нащадків

Європейської Реформації. Бажаючи бути послідовниками Мартіна Лютера у своєму середовищі, українські протестанти спробували подолати розрив з реформаційною традицією, який характеризував пострадянські пізньопротестантські церкви. Віряни поставили перед собою амбітні цілі всеохопного впливу на суспільство. Водночас все більше теологів висловлювалися про необхідність внутрішніх змін у церквах, без яких зовнішня реформація неможлива.

Більший акцент на теоцентричності, на відміну від еклезіоцентричності, зумовлює розвиток і масштабування в протестантському середовищі такого типу соціального служіння, в основі якого лежить, насамперед, не ідея прозелітизму, а бажання піднести на належний рівень і утвердити гідність людини, тим самим відкривши оточенню Творця як джерело цієї гідності. Все більше проявів чіткої громадянської позиції представниками українського протестантизму і, головне, прийняття і схвалення цих проявів ще більшим оточенням вірян також демонструє зміну фокусів місії. Нові виклики примушують лідерів протестантських громад критично переосмислювати місіонерські основи активності й виховання у громадах як заради їх ефективності, так і для збереження їх протестантського поширення та християнської ідентичності місії в цілому. Втім, в українському протестантському середовищі ми бачимо й чисельних прихильників парадигми, в основі якої лежить ідея «протестантизації», або як мінімум «християнізації» суспільства, що свідчить, по-перше, про неоднорідність процесу переосмислення своєї місії протестантами в Україні, по-друге, зумовлює відчутну напруженість між підходами й інструментами здійснення місії консервативними й прогресивними представниками протестантського середовища – за умови активного виявлення позиції представниками обох категорій.

Саме тому актуальним є дослідження процесів переосмислення євангельської місії в незалежній Україні пізньопротестантськими церквами, та й взагалі протестантським середовищем (оскільки, як заявлено в

дисертації, робота присвячена пізньому протестантизму, але не обмежується ним через спільні для більш широкого кола протестантів тенденції й реагування на відгуки). Дисертаційна робота тримає у фокусі ті етапи й аспекти місії українських протестантів, які не є достеменно вивченими з огляду на новизну розглянутих викликів у новітній період української історії. Проведене дослідження містить всебічний аналіз соціально-релігійних явищ, фокусацію на деталях там, де це необхідно. Вибір структури дослідження вмотивований бажанням автора розкрити історичну спадковість цінностей, які втілюють і відстоюють українські протестанти, органічну спорідненість їхнього активізму з громадянським суспільством, і водночас неоднозначність їхньої позиції як суспільних лідерів. Дисертаційне дослідження сприяє кращому розумінню внутрішніх процесів у конфесіях, які, хоча й належать до релігійної меншини, але бажають, аби суспільство не сприймало їх як меншовартісних. Робота має значення як теоретичне (розуміння стану й відповідності місії і соціальної теології українських протестантів викликам часу), так і практичне (може спонукати до пошуку протестантами шляхів удосконалення соціального вчення, способів реалізації холістичної місії тощо).

У першому розділі дисертації автор представив методологічні принципи дослідження, упорядкував джерела, якими він користувався, виходячи з необхідності співставлення академічного та конфесійного підходів у контексті важливих для дослідження тем. Також автор розкрив витоки сучасного протестантизму в Україні, прослідкував історичну спадковість і охарактеризував стан євангельської місії церков у суспільстві в умовах несвободи, до здобуття Україною незалежності. Аргументовано окреслив проблему дослідження, вказавши перелік основних питань, які заплановано розкрити в подальшому тексті дисертації, а саме: теологічні та інституційні наслідки тривалого перебування в умовах тоталітарного атеїстичного режиму, які мусив долати протестантизм при переході від місії як виживання до більш цілісного розуміння своєї місії в суспільстві.

У другому розділі детально досліджено основні принципи переосмислення місії у процесі переходу протестантських церков від проповіді задля поповнення громад, від бажання надолужити втрачене у попередній період – до розуміння важливості соціального виміру євангельської місії як такого, який відображає бачення цінності людської особистості в суспільстві, а згодом – і держави як цінності. У процесі аналізу багатьох публіцистичних джерел доведено, що активні протестанти, являючи собою альтернативне суспільство, у постмайданний період стали помітними світському оточенню, якому важлива їхня соціальна й громадянська позиція. Також переконливо доведено переваги раціонального компоненту над емоційним у процесі оцінки лідерського потенціалу українського протестантизму, розкрито динаміку соціально-харитативної діяльності, яка об'єднує різні протестантські конфесії, і змістовні компоненти мотивації, які покладено в основу протестантської благодійності. Беручи до уваги важливість та, як здається багатьом, універсальність благодійної діяльності, другий розділ окреслює проблему – недостатність наявності лише благодійності для трансформації євангельської місії в холістичну, що готує читача до проблематики, яка деталізовано розглянута в третьому розділі.

Третій розділ дисертації присвячений окремим аспектам місії, які актуалізувалися для українських протестантів у постмайданний період (кінець 2013-го – 2021 рік), і які є найменш дослідженими в українській богословській та релігієзнавчій науці, а саме – реакція протестантської спільноти на виклики, пов'язані із лобюванням нетрадиційних форм сім'ї, активність у спільному міжконфесійному проєкті презентації протестантизму українському суспільству під час і після відзначення ювілею Реформації на державному рівні у 2017 році. Як доводить автор дослідження, діяльність протестантів у вуличному русі захисту сімейних цінностей є одним із низових проявів громадянського суспільства, але водночас демонструє наявні проблеми та прогалини в протестантській соціальній та публічній теології. Відзначення 500-річчя Реформації, яке об'єднало різноманітні протестантські конфесії,

мало на меті розкрити суспільству холістичну місію протестантів завдяки зверненню до принципів протестантизму, що сприяли змінам європейського суспільства пів століття тому, але автор роботи, вказуючи на позитиви міжконфесійної співпраці, розкрив і проблему відсутності стратегічного бачення реформації суспільства в українському протестантському середовищі загалом. Ба, більше – дослідник акцентував увагу на невідповідності деяких форм презентації реформаційних надбань тому змісту, який міг би бути сприйнятий суспільством. Тож в третьому розділі автор переконливо продемонстрував, що на поточному етапі будь-які звернення до спільної протестантської історії є недостатніми задля об'єднання навіть споріднених конфесій у цілісній місії в суспільстві – хоча певні позитивні кроки в цьому напрямку були безпрецедентними й заслуговують на окрему увагу.

Детально ознайомившись з текстом дисертаційної роботи, робимо висновок, що вона є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке присвячене актуальній проблематиці в українському богослов'ї. Автор демонструє зацікавленість у предметі дослідження, намагаючись зберігати при цьому збалансованість суджень. Матеріали дослідження об'єктивно аналізуються і влучно узагальнюються. Усі висновки та пункти новизни мають всебічне обґрунтування. Обрані методологія та джерела дослідження сприяють достовірності наукових результатів дисертації, котра однозначно має потужну множину елементів наукової новизни. Уперше в українській богословській та релігієзнавчій науці представлено комплексний аналіз переосмислення української протестантської теології місії з акцентом на викликах постмайданного періоду та продемонстровано етапи та кроки її переосмислення періоду незалежності, а також втілення цих ідей в практиці місіонерів та діячів, які належать до пізньопротестантських громад, або діють з ними в спільній площині ініціатив.

Висновки, зроблені в цьому дослідженні, апробовано участю в міжнародних і всеукраїнських конференціях. Основні результати дисертації було ґрунтовно висвітлено в 11 наукових публікаціях. Із них 3 статті

опубліковано у міжнародному виданні, яке індексується у наукометричній базі Web of Science; 5 статей у фахових виданнях України; 1 стаття в іноземному науковому періодичному виданні; 2 статті в наукових періодичних виданнях України.

В цілому дисертація є завершеним богословсько-релігієзнавчим дослідженням, яке автор виконав на високому професійному рівні. Дисертація пройшла достатню апробацію, а її автор здобув певний авторитет серед колег, як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, автор має 3 публікації в журналі, який індексується наукометричною базою Web of Science, і публікується в Сполучених Штатах Америки.

Однак, після прочитання і аналізу тексту дисертації у нас залишається до дисертанта кілька питань.

1. Чи не вважаєте Ви, що публічні заяви очільників протестантських церков під час повномасштабного етапу війни більш яскраво відображають зміни в тлумаченні місії церкви чи є наслідком розуміння геополітичного вибору, більш виразного прояву національної ідентичності українських протестантів, об'єктивного зростання ролі церкви в суспільстві?

2. Ви стверджуєте, що синергія держави та протестантської церкви приведе/ чи може привести до загального блага. Як забезпечити синергію між державою та церквою для загального блага, враховуючи різноманіття релігійних переконань, таких як православ'я, агностицизм, іслам, католицизм, атеїзм та іудаїзм, різноманіття поглядів серед протестантів та в суспільстві в цілому?

3. Якщо йти з припущення, що українське суспільство не змінить свою релігійну традицію і протестанти залишаться в меншості. Яким, чином протестантська меншість, на вашу думку, зможе вдосконалювати діалог з державою та іншими релігійними спільнотами?

4. Ви беремо приклад реакції протестантів на активістів ЛГБТ-руху, для пояснення політичної активності протестантів. Розглядаючи Ваш приклад, чи можемо ми стверджувати, що протестанти проявляють активність у вирішенні етичних питань? Здається це підтверджується і іншими тенденціями, враховуючи їхню активність у справах війни, капеланства, психологічної допомоги та роботи з вдовами. Проте, коли мова йде про екологію, податкову політику чи навіть питання корупції, релігійні спільноти здається залишаються дещо нейтральними. Як Ви вважаєте, що впливає на протестантські церкви, підштовхуючи їх до активної позиції щодо одних питань та пасивної щодо інших?

5. Чи можемо ми стверджувати, що в інших політичних питаннях протестантське богослов'я також підштовхує цю релігійну групу до більш активної позиції в політиці? Чи ви вважаєте, що лише питання сім'ї є сферою зацікавленості цієї групи?

6. Ви також висловлювали думку, що "протестантське християнство є одним з найпомітніших і наймасовіших проявів громадянського суспільства в Україні" (с. 183). Чи можна стверджувати, що релігійний чинник значно вплинув на розвиток акцій громадського опору, чи емоційна реакція народу була первинною?

7. Ви також стверджуєте, що протестантизм спирається на двох основних соціальних утвореннях народу з перерваною історією державності – сім'ї та церкви. У зв'язку з цим виникає питання чому українські протестанти не так сильно покладають акцент на освітні інститути та бізнес, як це було важливою частиною розвитку протестантизму в Європі?

8. В своїй праці Ви вказуєте на те, що за час періоду української незалежності представники пізньопротестантських громад зіткнулися з двома нововведеннями, а саме з можливістю брати участь у суспільно-політичних процесах та з трансформаціями інституту сім'ї. Чому, на Вашу думку,

інновації, пов'язані із розвитком чесної власності та частого підприємства, не стали актуальними для протестантського середовища?

9. Ви констатуєте: «При цьому протестанти вчаться взаємодіяти не тільки з державою, але й з громадянським суспільством, частиною якого вони себе все більше й відчують. Водночас у церковних середовищах досі триває боротьба консервативних та прогресивних ідей» (с. 211). Чим це ви пояснюєте те, що протестанти, з одного боку, вступають у взаємодію з суспільством, а з іншого боку, критикують один одного?

10. В своїй праці ви кажете: «на даному етапі можна говорити не стільки про будь-чим помітний вплив протестантів на соціально-політичні процеси в Україні, скільки про їхню присутність і залученість у цих процесах» (с. 148). Але ми бачимо що, війна підвищила роль протестантських церков в суспільстві, особливо в районах, близьких до фронту, де протестантські церкви відіграли значну роль у підтримці суспільства. Чи може це змінити вплив протестантів в регіонах, близьких до фронту?

11. Чи сприяє зростанню впливу протестантів в Україні розуміння державою і суспільством залежності від протестантського Заходу, перш за все, протестантів США?

Висловлені зауваження та питання в жодному разі не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дослідженні результатів. В цілому, поставлена автором мета роботи повністю досягнута. Дисертація є самостійним науковим дослідженням та має теоретичну і практичну значимість. Висновки є результатом наукових пошуків автора, який проявив себе як повністю зрілий дослідник, а також продемонстрував високий рівень академічної доброчесності, богословської виваженості та інтелектуальної культури. Рукопис роботи оформлений належним чином і відповідає вимогам щодо кандидатських дисертацій, вирізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист. Зміст автореферату

цілком відповідає тексту дисертації і кваліфіковано відтворює основні її положення і висновки. Кількість, обсяг, зміст та якість публікацій, участі у конференціях відповідає вимогам щодо оприлюднення основних результатів роботи.

У цілому знайомство зі змістом дисертації, авторефератом та науковими публікаціями автора дають всі підстави для загального висновку про те, що робота Меренкова Гната Анатолійовича «Соціальна і громадянська активність пізньопротестанських церков у незалежній Україні як наслідок переосмислення своєї євангельської місії» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами) та іншим вимогам МОН України щодо кандидатських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент

кандидат філософських наук,

ректор Таврійського християнського інституту

В.С. Синій